

Daniel MUNTEANU

ETICA FERICIRII ȘI CALIGRAFIA INTERIOARĂ

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA
IAȘI, 2022

Cuprins

Prefață	9
Introducere	13
I. Etica fericirii ca etică a virtuții și a caligrafiei interioare la Platon ..	27
1. Însemnătatea eticii filozofice - elemente introductive	27
2. Actualitatea filozofiei lui Platon	33
3. Introducere în etica lui Platon	41
3.1 Dialogurile și dialectica	44
3.2 Treptele cunoașterii la Platon	46
4. Etica virtuții la Platon	52
4.1 Teoria despre idei	52
4.2 Învățătura despre suflet la Platon	57
4.3 Etica virtuții: Ce este virtutea?	62
4.4 Etica și estetica: Ce este frumosul?	66
4.5 De la estetică la fizica universului și la metafizică	69
4.6 Etica virtuții ca etică a fericirii, a armoniei universale și a libertății	71
4.7 Etica în sens de caligrafie, scriere interioară, inscripție sau gramatică a sufletului	74
4.8. Etica în sens de sănătate a sufletului sau respirație a aerului sănătos	80
4.9. Etica în sensul „devenirii întru ființă”	81
4.10. Etica virtuții în Republica (Politeia)	83
4.10.1 Argumentul ergon-arete	86
4.10.2 Trei tipuri de bunuri	88
4.10.3 Statutul științelor	93
4.10.4 Analogia peșterii și structura arhitectonică a realității	95
II. Etica îndumnezeirii (ὁμοίωσις θεῷ)	109
1. Etica îndumnezeirii (ὁμοίωσις θεῷ) la Platon	109
2. Etica îndumnezeirii (ὁμοίωσις θεῷ) la Clement Alexandrinul	112
2.1 Aspecte și motive ale lui ὁμοίωσις θεῷ la Clement Alexandrinul	115
2.2 Hristocentrismul harului	116

2.3 Etica sacramentală și eclesială	118
2.4 Etica și caligrafia sacrosantă	121
2.5. Îndumnezeirea (theosis) ca inhabitare a lui Dumnezeu în om și ca perihoreză dintre om și Dumnezeu	128
2.6 Îndumnezeirea ca integrare în armonia divină	131
2.7 Etica teleologică și eshatologică cu aspecte utilitariste ...	133
2.8 Etică și Logos	137
2.9 Cultura corelaționalității și pedagogia creștină: credință, educație, etică și theosis	141
2.10 Ambivalența rațiunii și cultura corelaționalității	145
2.11 Paideia creștină	148
2.12 Dimensiunea sacramentală a existenței și pedagogiei creștine	152
2.13 Pedagogia și spiritualitatea înscrierii sau formării lui Hristos în noi (μορφωθῆν ἐν ἡμῖν ἢ τοῦ Χριστοῦ μορφή) ...	155
2.14 Antropologia muzicalității și muzicalitatea educației universale	161
2.15 Însemnătatea conceptului de îndumnezeire (theosis) ...	163
III. Înțelepciunea lui Dumnezeu și participarea omului la ea în teologia Sf. Grigore de Nyssa	171
1 Logosul și Înțelepciunea lui Dumnezeu	172
2. Înțelepciunea filantropică a Logosului și dorul omului de arhetipul frumuseții	175
3. Amprenta muzicală a înțelepciunii supracosmice și polifone a lui Dumnezeu	178
4. Înțelepciunea lui Dumnezeu în viața intratrinitară	179
5. Înțelepciunea revelată și educatoare a lui Dumnezeu	182
6. Înțelepciunea mântuitoare a lui Dumnezeu	183
7. Participarea omului la înțelepciunea divină	188
IV. Îndumnezeirea (θέωσις) și perihoreza (περιχώρεσις) la Sf. Grigore de Nazianz și la Sf. Maxim Mărturisitorul	189
1. Îndumnezeirea (θέωσις) și perihoreza (περιχώρεσις) la Sfântul Grigore de Nazianz	193
2. Perihoreza (περιχώρεσις) și îndumnezeirea (θέωσις) la Sfântul Maxim Mărturisitorul	200
3. Perihoreza hristologică – fundament al liturghiei cosmice	202
3.1 Eclesiologie perihoretică	203
3.2 Soteriologia hristocentrică	206
3.2.1 Distincția dintre logos (λόγος) și tropos (τρόπος) ...	206
3.2.2 Modul de existență (τρόπος τῆς ὑπάρξεως)	207

3.3 Pluralismul raționalităților divine la Sf. Maxim Mărturisitorul	208
V. Structura iconică a ființei umane ca raționalitate plasticizată a iubirii Sfintei Treimi în teologia Pr. Dumitru Stăniloae	215
1. Structura rațională a omului și a lumii ca amprentă a raționalității divine	217
2. Structura iconică a omului	220
2.1. Omul ca ipostas cognitiv al lumii	221
2.2 Homo rationalis (ζῶον λογικόν)	222
2.3 Omul ca „cuvânt ipostatic”	224
2.4 Omul ca ipostas unitiv al cosmosului	228
2.5 Omul ca paradigmă a lui Dumnezeu	231
3. Problema antropocentrismului	231
4. Relevanța contextuală a antropologiei iconice și liturgice pentru depășirea reducăționismului materialist și secular	237
5. Aspecte interdisciplinare ale antropologiei teologice a Pr. Dumitru Stăniloae	239
VI. Paradigmele divine și structura rațională, iconică și eshatologică a universului. Cosmologia și antropologia iconică a Pr. Dumitru Stăniloae	243
1. Aspecte centrale ale teologiei paradigmelor divine	245
1.1 Preexistența sau veșnicia paradigmelor divine	246
1.2 Semnificația creatoare, providențiatoare și eshatologică a paradigmelor divine	250
1.3 Teologia paradigmelor divine ca „model” explicativ al relației dintre Dumnezeu și lume	253
2. Structura și amprenta raționalității divine în lume și în om	260
2.1 Viziunea structurii sacramentale a universului	263
2.2 Contribuția teologiei despre paradigmele divine la combaterea concepției platonico-origeniste despre preexistența sufletelor	264
2.3 Caracterul de umbră al realității create	266
2.4 Logica euharistică a raționalităților plasticizate	271
2.5 Dimensiunea trinitară a raționalităților plasticizate	273
2.6. Aspectul hristologic al raționalităților plasticizate a universului și a omului	277
2.7 Raționalitatea maleabilă a lumii și a omului – capacitatea de infinit a omului (<i>humanum capax infiniti</i>)	286
3. Aspecte ale teologiei paradigmelor divine	288
3.1 Aspecte critice privind teologia paradigmelor divine	288

3.2 Aspectele pozitive ale teologiei paradigmelor divine	290
3.3 Logoi ca expresie sau plasticizare	
a paradigmelor divine	290
3.4 Conceptul de raționalitate plasticizată și semnificația lui pentru dialogul dintre teologie și științele exacte	293
3.5 Etica virtuții și dinamismul eshatologic al caligrafiei interioare	295
 VII. Artă religioasă ca rezistență politică a memoriei culturale	305
1. Artă religioasă – epifanie și intenționalitate intersubiectivă	305
1.1 Artă religioasă ca limbaj sau element comunicativ	307
1.2 Artă religioasă ca expresie a teologiei despre frumos	309
2. Artă religioasă ca rezistență politică a memoriei culturale	310
2.1 Definiția și aspectele memoriei culturale	311
2.2 „Alianța dintre stăpânire și memorie”	314
2.3 „Amintirea contraprezentă”	315
2.4 Artă religioasă ca anamneză culturală și rezistență politică prin „sacralizarea identității” respectiv prin ancorarea verticală a omului	316
2.5 Estetica ortodoxă ca gramatică culturală iconică	317
2.6 Estetica sfințeniei ca rezistență politică	318
2.7 Estetica iconică și caligrafia	321
3. Artă religioasă ca „lumină a orizontului liturgic”	323
 VIII. Etica atenției la Pr. Dumitru Stăniloae	327
1. Etica atenției bazată pe percepția veșniciei lumii și a omului	328
2. Etica atenției și teologia despre Sfânta Treime ca afectivitate supremă	329
3. Etica atenției ca sensibilitate și raționalitate hristocentrică	332
4. Etica transparenței eclesiale ca etică a sensibilității pneumatice și cosmice	333
5. Etica atenției și „transparența Duhului ca sensibilitate”	338
6. „Iluminare enipostatică” ca perihoreză dintre om și Dumnezeu	342
7. Luminozitatea interioară și libertatea	344
8. Dimensiunea eshatologică a chipului lui Dumnezeu din om ..	346
 Bibliografie	350

Prefață

În această carte voi prezenta aspectele principale ale eticii fericirii și conceptele de caligrafie interioară și de îndumnezeire atât la Platon cât și în patristica răsăriteană. Pentru a fi fericiți trebuie să cultivăm virtuțile și să le înscrîm în inima noastră. Existența fericită este o existență a valorilor superioare, a deschiderii către transcendent și a împărtășirii de Dumnezeu, atât cât îi este omului cu putință.

După introducerea în etica fericirii a lui Platon urmează o comparație a conceptelor de îndumnezeire și caligrafie interioară la Platon și la Clement Alexandrinul, primul etician al Creștinismului, un erudit teolog și părinte al teologiei apofatice și mistice. Spre deosebire de Platon, Clement Alexandrinul subliniază aspectul sacramental al fericirii precum și comuniunea cu Hristos și prin el cu Sfânta Treime. Acest aspect trinitar se regăsește și la Sfântul Grigore de Nyssa, pentru care înțelepciunea creatoare și mântuitoare a lui Dumnezeu constituie arhetipul frumuseții și al vieții desăvârșite, după care însetează fiecare om.

Conceptul de îndumnezeire este dezvoltat de Sfinții Părinți Grigore de Nazianz și Maxim Mărturisitorul și în legătură cu conceptul de perihoreză, de întrepătrundere și inhabitare reciprocă. Fericirea are de face cu comuniunea. Ea poate fi aleasă, cultivată ca stil de viață, experimentată și aprofundată zilnic. Împărtășirea de fericire ține deci și de hotărârea noastră de a înscrie în noi frumusețea și valorile ei. Desigur că acest proces de caligrafie este, la fel ca și existența însăși, susținut și însoțit de harul lui Dumnezeu, care poate fi definit ca un orizont a priori. Înainte de a conștientiza că suntem și avem datoria existențială de a fi caligrafi, harul lui Dumnezeu se revarsă peste noi din abundența filantropiei divine.

Părintele Dumitru Stăniloae arată că fiecare om este o icoană a Sfintei Treimi, un „cuvânt ipostatic”, un ipostas unitiv al cosmosului. La el găsim una dintre cele mai elaborate analize ale conceptului de paradigme divine, prin care se explică amprenta

raționalității divine în lume și în om, respectiv structura sacramentală și eshatologică a universului.

În capitolul despre arta religioasă ca rezistență a memoriei culturale voi trasa legătura dintre fericire, identitate și responsabilitate istorică. Înscrierea fericirii divine în propria noastră ființă este o artă, iar arta religioasă este o cultivare a memoriei culturale, o ancorare verticală a omului, o estetică deplin caligrafică a sfințeniei, o epifanie a intenționalității intersubiective, o transparență a frumuseții divine în timp.

Ultimul capitol este dedicat eticii atenției dezvoltate de Părintele Dumitru Stăniloae. Procesul de caligrafie interioară ca fundament al fericirii implică o sensibilitate și o transparență sporită față de lumea înconjurătoare și de suferința din lume. Această atenție afectivă ca sensibilitate pneumatică și luminozitate interioară ne arată că drumul spre fericire înseamnă în același timp asumarea responsabilității istorice și sociale.

Una dintre tezele acestei cărți este că *a fi înseamnă a scrie*. Omul poate să scrie frumos sau urât, dar nu poate să nu scrie. Caligrafia înseamnă nu numai interiorizare și cultivare a frumosului și împlinire pe treptele fericirii, ci și responsabilitate pentru dreptatea socială, adică pentru o societate cât mai umană. Desigur că orice proces de caligrafie este însoțit de condițiile existenței. Sfântul Maxim Mărturisitorul scrie despre *natura textuală a realității*, atunci când se referă la Logosul divin și la logoi din lume. Din perspectiva intenționalității către comuniune și a intersubiectivității putem vorbi despre *natura inter-textuală a lumii și a omului*. Ca ființe umane noi existăm într-un anumit orizont textual și inter-textual. Cultura, religia, limbajul, timpul, socialul sunt unele date concrete, a priori, care ne marchează orizontul gândirii și al expresiei. În același timp caligrafia celuilalt ne inspiră și ne luminează, pe când lipsa de caligrafie a celuilalt ne afectează și chiar ne traumatizează. Procesul de caligrafie interioară trebuie înțeles, de aceea, nu numai ca premisă a fericirii istorice și eshatologice, ci și ca datorie civică, atâta timp cât el are repercusiuni directe asupra lumii și a societății în care trăim.

Cartea de față este și rodul cursurilor și seminariilor ținute la Facultate de Teologie și Științele Educației a Universității Valahia din Târgoviște, ai cărui profesor sunt grație binecuvântării Înaltpreasfințitului Mitropolit Dr. Dr. h.c. Nifon, căruia doresc să-i mulțumesc pe această cale.

Mulțumesc Înaltpreasfinției Sale, Înaltpreasfințitului Părinte Arhiepiscop și Mitropolit Teofan, Mitropolit al Moldovei și Bucovinei, pentru binecuvântarea acordată în privința publicării acestei cărți la renumita editură Doxologia de la Iași.

Urez cititorilor o lectură plăcută, îmbogățitoare și călăuzitoare pe drumul fericirii și al caligrafiei interioare.

Introducere

Omul este ființa care dorește fericirea nu doar fragmentară, intermitentă, istorică, ci și fericirea veșnică. Există în om o frământare interioară, o căutare constantă a fericirii și o dorință de orientare pe drumul fericirii. În ce constă însă fericirea? Cum definim fericirea și pe omul fericit? Poate fi fericirea cuprinsă în cuvinte? Există vreo legătură între modul în care vedem și înțelegem noi fericirea și arhitectura societății în care trăim? Putem să înscriem fericirea în propria noastră ființă sau să ne dedicăm integral fericirii? În ce constă etica fericirii și ce legătură are ea cu caligrafia interioară? Dacă fericirea are de a face și cu un proces de internalizare a valorilor care poate fi definit drept *caligrafie interioară*, cum funcționează acest proces și care sunt valențele lui?

În lucrarea de față voi analiza în primul capitol etica fericirii a lui Platon, conceptul platonice și patristic de *homoiosis theō* (ὁμοίωσις θεῷ) respectiv de *theosis* (θέωσις), precum și aspectul de etică în sens de *caligrafie interioară, cognitivă, afectivă și sfințitoare*.

Analiza eticii filozofice a lui Platon ca etică eudaimonistă sau etică a fericirii este urmată în al doilea capitol de prezentarea elementelor convergente dintre etica îndumnezeirii a lui Platon și a lui Clement Alexandrinul.

În al treilea capitol voi trata conceptul trinitar și soteriologic de înțelepciune, așa cum a fost el dezvoltat în teologia Sf. Grigore de Nyssa. Etica fericirii în sens de caligrafie interioară este posibilă pe de o parte datorită muzicalității polifone și cosmice a înțelepciunii dumnezeiești care-și pune amprenta asupra întregii realități create. Pe de altă parte caligrafia implică libertatea sau sinergia dintre om și harul dumnezeiesc pe drumul către arhetipul frumuseții. Omul poate să înscrie și să cultive fericirea în propria ființă. Acest aspect este reliefat în capitolul al patrulea, unde se tratează despre *theosis* și *perichoresis* la Sf. Grigore de Nazianz și la Sf. Maxim Mărturisitorul.

Etica fericirii în sens de caligrafie interioară se bazează pe structura iconică a ființei umane ca raționalitate plasticizată a Sfintei Treimi. Această premisă fundamentală a fericirii participative și intersubiective se reliefează în valențele semnificative ale antropologiei hristocentrice, iconice și liturgice a Pr. Dumitru Stăniloae. Găsim la Pr. Stăniloae o teologie a paradigmelor divine ca fundament al concepției despre structura rațională, iconică și eshatologică a omului și a universului. Atât cosmologia cât și antropologia Pr. Stăniloae pot fi definite ca iconice, în legătură osmotică și interdependentă cu conceptul de paradigme divine și de raționalități plasticizate. Raționalitatea creatoare a lui Dumnezeu marchează existența lumii și a omului, făcând posibilă teofania și caligrafia sacrosantă, culturală și iconică.

Etica fericirii și caligrafia interioară sunt legate și de arta religioasă, care constituie o rezistență a memoriei culturale, o ancorare verticală și o gramatică iconică. Artă religioasă ca expresie a caligrafiei culturale reprezintă în același timp un *sistem conectiv și anamnetic de localizare arhitectonică a memoriei culturale*.

Ultimul capitol este dedicat eticii atenției dezvoltate de Pr. Dumitru Stăniloae. Viața duhovnicească a omului implică o caligrafie interioară, o înscriere a Logosului în realitatea personală, istorică, spațio-temporală. Caligrafia aceasta contribuie la creșterea sensibilității față de prezența lui Dumnezeu „în toți și în toate”. Etica fericirii este etica sensibilității pnevmatice și cosmice, a transparenței și a luminozității interioare prin dechiderea către frumusețea Cuvântului care ne eliberează spre niveluri superioare de comuniune și comunicare empatică cu lumea reală cotidiană. Trebuie să reținem aici faptul că anticiparea sau pregustarea vieții veșnice și a Împărăției lui Dumnezeu în istorie implică și asumarea responsabilității istorice și civice. Atât omul cât și Biserica trebuie să fie deschiși realității imediate, adică dialogici și gata de a învăța. Procesul de alfabetizare și cel de scriere sfântă și sfințitoare nu sunt numai de sus în jos (top-down), ci și de jos în sus (bottom-up). Există chiar și o liminalitate culturală și religioasă, așa încât limbajul prin care înțelegem lumea este dinamic, emergent. Etosul

ortodox este cosmic, deoarece el cultivă o spiritualitate holistică, o sensibilitate sporită față de prezența chenotică a lui Dumnezeu în întreaga creație și în întreaga umanitate. Ochii spirituali prin care vedem și înțelegem lumea ne descoperă aspectul estetic și sacramental al creației. Viziunea ortodoxă asupra lumii implică integrarea voluntară în universul sfânt și sfințitor al comunicării, în teo-logica existenței, care nu poate fi doar solipsistă, adică axată doar pe dimensiunea individual personală. Etica fericirii și a caligrafiei interioare nu este solipsistă, individualistă ci social-politică, universal-cosmică și eshatologică, cultivând responsabilitatea istorică, ecologică și politică. Înscrierea și cultivarea fericirii în propria ființă este însoțită de pasiunea pentru realizarea dreptății în societate. În sensul „misticiei ochilor deschiși” și al principiului etic al retinității (lat. rete – neț) adică al acțiunii pe baza conectivității integrale, omul nu poate fi fericit în izolare sau fără un cadru natural, economic, politic și socio-eclesial adecvat. Dacă fericirea proprie ține de un proces al caligrafiei interioare, al cultivării virtuților și valorilor, precum și al relației perihoretice și interpersonale cu Sfânta Treime, atunci și caligrafia externă ca promovare a valorilor creștine în societate, ca afirmare a demnității intangibile a omului de chip nemuritor al lui Dumnezeu, ca promovare a culturii ecologice etc., este intrinsec legată de realizarea primei caligrafii. Desigur că se va putea pune întrebarea despre impulsul inițial al transformării și înnoirii omului și al lumii. Este înnoirea omului, a societății și a culturii în mod primar o expresie a caligrafiei interioare sau a caligrafiei exterioare? Consider că aceste două forme de caligrafie sunt interdependente și constituie de fapt câmpuri energetice, dinamice, emergente și deschise viitorului. Importantă este în primul rând conștientizarea și promovarea lor în misiunea de umanizare a omului și a societății.

Omul este o ființă culturală, capabilă de educație, o ființă rațională, vorbitoare (ζῶον λόγον ἔχον) și alfabetizată. Prin educație se transmite memoria culturală de la o generație la alta. Procesul de transmitere a culturii are de a face cu o anumită caligrafie culturală și religioasă. Omul contemporan poate nu numai să citească, ci și să scrie. Scrisul este mereu și un proces interior.

Scrierea cuvintelor presupune o învățare și reflectare cognitivă a lor. Scrierea în sens de caligrafie interioară, de mapă cognitivă și afectivă, de gravare pe inimă, este un proces de socializare, de maturizare și de dobândire a identității și autenticității personale. Caligrafia interioară constituie afirmarea existențială a unui univers sfânt și sfințitor, autotranscenderea în căutarea adevărului și a sinelui propriu ca sine natural, eclesial și intersubiectiv.

Am putea reține aici, ca teză centrală a cărții de față, faptul că *fiecare om este un scriitor subtil*. Subtilitatea constă în scrierea interioară, care de multe ori este chiar inconștientă. Ceea ce scriem în interiorul nostru aceea suntem. Omul nu poate să evite acest proces de autodefiniție prin înscrierea în sinele propriu a ceea ce dorește să fie. Prin acest proces de afirmare interioară a unei anumite concepții despre lume și viață, prin afirmarea anumitor valori, ne constituim ca oameni ai lumii sau societății în care trăim. Tocmai datorită acestei scrieri interioare nu putem separa identitatea religioasă de identitatea publică. Religiosul și publicul se intersectează în cel mai sensibil punct posibil și anume al identității personale, care nu este niciodată doar particulară, privată, ci are și o dimensiune socială, publică.

Întrebarea centrală a cărții de față se referă la caligrafia interioară, la procesul de înscriere a valorilor morale în inima sau în interiorul nostru cel mai profund (*interior intimo meo*). Această aprofundare a profundității plină de sens și de lumină are efecte imediate asupra relațiilor noastre cu ceilalți oameni și cu mediul înconjurător. Este vorba aici despre o caligrafie interioară care promovează un etos ecologic al relațiilor comunicative. Descoperirea acestui proces de caligrafie în sens de apartenență religioasă și culturală, de afirmare existențială a valorilor unei comunități, are rădăcini ancestrale. Atât în Egiptul antic cât și în Vechiul Israel găsim mărturii evidente asupra unei *culturi a inimii*¹. Inima este

¹ Această cultură a inimii stă în legătură cu cultura memoriei sau memoria culturală: vezi Jan Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, Verlag C. H. Beck, 1999; vezi Jan Assmann, *Zur Geschichte des Herzens im Alten Ägypten*, în: idem,

considerată aici drept *centrul cognitiv și afectiv* al omului. Conform Vechiului Testament omul gândește și simte cu inima. În Egiptul antic inima este capabilă să fie structurată sau configurată conform dreptății (Maat), prin practicarea sau interiorizarea dreptății omul asigurându-și succesul la judecata de apoi și fericirea veșnică. Dacă inima omului va fi însă mai grea decât pana dreptății (Maat), memoria lui va fi ștearsă în veșnicie.

*Judecata celor morți în Egiptul Antic: cântărirea inimii
de către zeița Anubis²*

Antropologia Vechiului Testament dezvoltă un „concept constelativ al persoanei” într-un sens complex, anume atât al constelației organice cât și al identității sociale³. Etosul social al Vechiului Testament cheamă la consimțire cu cei marginalizați și

Theo Sundermeier (eds.), *Die Erfindung des inneren Menschen. Studien zur religiösen Anthropologie*, Gütersloher Verlagshaus, Güterloh, 1993, 81-112.

² https://de.wikipedia.org/wiki/Totengericht#/media/Datei:BD_Weighing_of_the_Heart.jpg.

³ Bernd Janowski, *Das hörende Herz. Beiträge zur Theologie und Anthropologie des Alten Testaments Band 6*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2017, 33.

aflați în suferință, după modelul sfințeniei și filantropiei lui Jahwe⁴. Etosul Vechiului Testament este un etos al sfințirii numelui lui Iahwe prin asumarea estetică a „înțelepciunii inimii” (*chokmat-leb*)⁵. Inima este ceea ce numim noi astăzi persoana, iar urmarea cuvintelor lui Iahwe nu se realizează doar în mod intelectual ci și afectiv, emoțional, personal, „cu toată inima” (Deut. 6, 5; 10, 12)⁶.

Etica aceasta a credinței unește în mod armonios bucuria existenței conective grație memoriei culturale și a orizontului speranței eshatologice. Sfințirea prin apartenența religioasă, respectiv prin slava lui Iahwe și a numelui Său (יְהוָה) implică în același timp promovarea dreptății și dobândirea identității proprii⁷. Prin integrarea în universul valoric, omul dobândește identitatea sa religioasă și cognitivă. Fără scrierea interioară, fără o caligrafie existențială și morală nu există identitate și umanitate. Asumarea și respectarea înțelepciunii Creatorului înseamnă sfințirea numelui lui Dumnezeu. Centralitatea sfințeniei lui Iahwe duce la sfințirea individuală și colectivă a acestui centru vivificator. Misiunea personală și colectivă constă tocmai în sfințirea numelui lui Iahwe. Unul dintre atributele principale ale lui Dumnezeu în Vechiul Testament îl constituie sfințenia. Dumnezeu este sfânt – *kadosch*. Sfințenia este atât un atribut divin, un semn al transcendentalității și al slavei (*kabod*) cât și al frumuseții lui Dumnezeu. Atitudinea etică în sens de sfințire a numelui lui Dumnezeu este participativă, transformativă și estetică. Curăția morală este eliberatoare, terapeutică, implicând și o teofanie istorică a frumuseții arhitectonice divine prin care se susține întreg universul.

Înscrierea în inimă a preceptelor morale este o *doxologie estetică și teofanică*. Omul preamărește și sfințește pe Dumnezeu atât în inimă cât și în viața sa cotidiană atunci când acționează conform credinței transmise din generație în generație. Urmarea lui

⁴ Hendrik van Oyen, *Ethik des Alten Testaments, Geschichte der Ethik*, Band 2, Güterloher Verlagshaus Gerd Mohr, Gütersloh, 1967, 77.

⁵ *Ibidem*, 63.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, 18, 22.

Dumnezeu (*mimesis, imitatio Dei*), ca etos al sfințirii, deschide sfera unui „câmp de putere”⁸ al dreptății divine creatoare, restauratoare și sfințitoare. Urmarea lui Dumnezeu și sfințirea numelui Lui, înseamnă doxologie dar și înțelepciune socială, axare a individului și a societății pe linia principiilor dreptății și umanității. Sfințirea lui Dumnezeu și umanizarea lumii sunt procese interdependente, coerente și emergente. Fără această caligrafie interioară, sfințitoare și eliberatoare, conectivă și transformativă, omul devine un animal feroce. Umanizarea, integrarea în societate, promovarea dreptății țin de participarea la câmpul de forță al dreptății, sfințeniei și înțelepciunii lui Dumnezeu.

Fără această canonizare a valorilor morale nu este posibilă coerența socială și religioasă. Realitatea este construită, descifrată și structurată lingvistic, semantic. Cultura și cultivarea pot fi traduse și prin metafora muzicalității. Omul devine om prin asumarea unei anumite muzicalități, prin acceptarea și afirmarea unei anumite simbolici muzicale, fără de care ar rămâne afon. Definiția din DEX a afoniei este: „(persoană) care suferă de afonie, (persoană) care nu poate cânta corect, care nu are voce”. Deși vocea fiecărei persoane este unică, depășirea afoniei implică integrarea într-un sistem muzical ordonat și coerent, un proces similar cu alfabetizarea. La fel ca și normele sistemelor muzicale, valorile religioase implică o structură interioară și o structurare fundamentală și coerență a omului și a lumii.

Gramatica înțelepciunii morale se însușește printr-un proces de caligrafie, de scriere interioară și de asumare afectivă și cognitivă a unui univers sfânt și sfințitor. Natura lingvistică și muzicală a existenței și a existenței cultural-religioase ne arată că ființele umane nu se pot comunica și înțelege fără un sistem lingvistic general care are o substructură fonetică. Inima este un organ simbolic, afectiv, comunicativ și de rezonanță. Indiferența, răutatea, sălbăticia ne exclud din sfera intelectuală a rezonanței și inteligenței sociale. Ca oameni noi comunicăm și suntem ființe comunicative. Scrisul este de aceea nu numai un element literar, ci și un element

⁸ *Ibidem*, 45, 51.